

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: O zalecających aspektach elementów ramowych w staropolskich edycjach dwóch postylli Jakuba Wujka

Author: : Iwona Rak

Citation style: Rak Iwona. (2015). O zalecających aspektach elementów ramowych w staropolskich edycjach dwóch postylli Jakuba Wujka. W: M. Jarczykowa, B. Mazurkova, M. Marcinkowska-Malara (red.), "Wypowiedzi zalecające w książce dawnej i współczesnej" (S. 117-129). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Iwona Rak

Uniwersytet Śląski w Katowicach

O zalecających aspektach elementów ramowych w staropolskich edycjach dwóch postylli Jakuba Wujka

Lata siedemdziesiąte XVI wieku to okres przełomowy w dziejach polskiej homiletyki. W tym czasie w zakładzie typograficznym krakowskiego impresora Mateusza Siebeneichera wytłoczono bowiem pierwszy całościowy wykład teologii biblijnej w języku polskim, reprezentujący założenia wyznania rzymskiego. Wyczekiwana przez duchowieństwo *Postylla katolicka...* wyszła spod pióra członka Towarzystwa Jezusowego – księdza Jakuba Wujka z Wągrowca. Monumentalne dzieło, liczące ponad tysiąc pięćset stron erudycyjnego omówienia Pisma Świętego, składało się z trzech części. Dwie pierwsze z kazaniami na niedziele i święta wytłoczono w 1573 roku, natomiast trzecia – z homiliami na uroczystości Najświętszej Maryi Panny i świętych, ukazała się drukiem dwa lata później.

Główną przyczynę opracowania i wydania przez duchownego księgi homiletycznej stanowiło rosnące wśród katolików, a zwłaszcza mniej wykształconego kleru, zainteresowanie postyllą Mikołaja Reja¹. Dzieło kalwińskiego pisarza, imprintowane po raz pierwszy w 1557 roku w drukarni Macieja Wirzbięty, bardzo szybko zyskało uznanie czytelników, o czym świadczy częstotliwość jego wznowień do końca stulecia². O popularności pracy protestanckiego twór-

¹ Zob. W. PAZERA: *Kaznodziejstwo w Polsce od początku do końca epoki baroku*. Częstochowa 1999, s. 139.

² W XVI wieku postylla Mikołaja Reja miała aż cztery reedycje (1560, 1566, 1571, 1594). Zob. K. ESTREICHER: *Bibliografia polska*. Cz. 3. T. 15 (26). Wyd. S. ESTREICHER. Kraków 1915, s. 180–183.

cy informował również sam Jakub Wujek w adresowanym do biskupa Adama Konarskiego liście dedykacyjnym, który został zamieszczony w pierwodruku *Postylli katolickiej*... „większej”³:

Samem się tego napatrzał, Miłościwy Księżu, iż nie tylko w mieśckich i ślacheckich domiech, ale i między naszymi kapłany, wiele się postyll kacerskich zawadzało, a niektórzy ich i na kazanie swoje już nie tylko po wsiach, ale i po miasteczkach używali, a zwłaszcza Rejowej, która dla dworności a gładkości mowy języka polskiego między innymi górę otrzymała.

J. Wujek: *Wysoce Wielebnemu... Adamowi Konarskiemu...*, k. [A₅]r–[A₅]v

O popularności wśród katolików „kacerskiej” postylli, która została (jak informuje formuła tytułowa Rejowego dzieła) napisana w sposób zwięzły, jasny, niewyszukany, również z myślą o prostym odbiorcy⁴, zdecydował między innymi obrazowy sposób dowodzenia oraz brak innego przystępnego wykładu Pisma Świętego według założeń konfesji rzymskiej⁵. Przed homiletycznym dziełem Jakuba Wujka, pomyślanym jako tekst konkurencyjny wobec pracy kalwińskiego autora, postawiono zatem nie lada zadanie – miało ono wytrącić z rąk współwyznawców niezwykle rozpowszechnioną „heretycką” interpretację Biblii oraz pozyskać czytelników dla ogłoszonego drukiem katolickiego zbioru kazań. Zainteresowanie wiernych postyllą przyszłego tłumacza Świętej Księgi wymagało jednak odpowiedniego zareklamowania tejże pracy.

Do lektury wykładu Słowa Bożego starano się zachęcić przyszłych czytelników w tekstach okalających dzieło. Zabiegi zmierzające do pozyskania przychylności odbiorców dla autora i jego pisarskiego trudu widoczne są w obrębie formuł tytułowych, w wierszach skierowanych do czytelnika, w przedmowach i listach dedykacyjnych. Analogiczną funkcję pełniły zapisy dotyczące pozwolenia i przywileju na druk. Poza spostrzeżeniami Anny Sitkowej na temat reklamowych utworów wierszowanych, które występują w zbiorach kazań Jakuba Wujka, zagadnienia związane z promowaniem jego postylli za pośrednictwem składników obudowy tekstu nie doczekały się jednak dotąd szerszego

³ Zob. J. WUJEK: *Wysoce Wielebnemu w Panie Chrystusie Ojcu i Panu, Panu Adamowi Konarskiemu z Kobyłina, z łaski Bożej biskupowi poznańskiemu etc., Panu i Patronowi swemu Miłościwemu*. W: IDEM: *Postilla catholica, to jest Kazania na każdą niedzielę i na każde święto przez cały rok według wykładu samego prawdziwego Kościoła świętego powszechnego, dla pospolitego człowieka, teraz nowo a prosto językiem polskim napisana*. Kraków 1573, k. A₄r–[A₆]r.

⁴ M. REJ: *Świętych słów a spraw Pańskich, które tu sprawował Pan a Zbawiciel nasz na tym świecie jako prawy Bóg, będąc w człowieczeństwie swoim, Kronika albo Postylla polskim językiem a prostym wykładem, też dla prostaków, krótko uczyniona*. Kraków 1557.

⁵ Zob. M. KURAN: *Retoryka jako narzędzie perswazji w postyllografii polskiej XVI wieku (na przykładzie „Postylli katolickiej” Jakuba Wujka)*. Łódź 2007, s. 77.

omówienia naukowego⁶, co może dziwić ze względu na atrakcyjność tej problematyki.

W zachęty do lektury obfitowała zwłaszcza rama wydawnicza pierwodruku *Postylli katolickiej*... „większej”. Zadbanie o odpowiednią promocję owego dzieła było uzasadnione. Po pierwsze dlatego, że jezuita z Wągrowca wcześniej był znany publiczności czytelniczej (zwłaszcza w środowisku duchowieństwa) wyłącznie jako tłumacz kilku łacińskich dzieł o charakterze religijnym⁷, a po drugie, przygotowana przez niego księga homiletyczna stanowiła pierwsze na ówczesnym rynku wydawniczym polskojęzyczne, zgodne z założeniami konfesji rzymskiej omówienie Pisma Świętego⁸.

Starania o pozyskanie czytelników dla obszernej pracy Jakuba Wujka rozpoczęto już w obrębie karty tytułowej. Zabiegi reklamowe można dostrzec między innymi w sposobie ujęcia tytułu dzieła. Rozbudowana formuła składała się z dwóch zasadniczych części. W pierwszej (*Postilla catholica, to jest Kazania na każdą niedzielę i na każde święto przez cały rok według wykładu samego prawdziwego Kościoła świętego, powszechnego*) wyraźnie sygnalizowano przyszłym czytelnikom księgi homiletycznej, że zawartość druku, w przeciwieństwie do wytłoczonej już wówczas czterokrotnie postylli Mikołaja Reja, jest zgodna z nauczaniem Kościoła rzymskiego. Natomiast w drugim, dopełniającym segmencie tytułu (*dla pospolitego człowieka, teraz nowo a prosto językiem polskim napisana*) akcentowano prostotę, a zatem przystępność języka, jakim omówiona została materia biblijna, wyłożona w sposób zrozumiały dla całej wspólnoty wyznaniowej. Duchowieństwo katolickie, a w zasadzie władze zakonu jezuitów, przyczyniły się do przygotowania i udostępnienia wiernym powstałego w tym środowisku wykładu Słowa Bożego, co dla przedstawicieli wyznania rzymskiego bez wątpienia stanowiło zachętę do skorzystania właśnie z dzieła Jakuba Wujka, a nie z innowierczej postylli. Na karcie tytułowej *recto* kolejnym elementem, w którym można upatrywać pewnego rodzaju rekomendacji pierwodruku *Postylli katolickiej*... oraz następnych edycji owego zbioru kazań, w tym również *Postylli katolickiej mniejszej*..., jest określenie autorstwa druku. W tomie z 1573 roku zamieszczono formułę informującą, że dzieło zostało napisane „przez **doktora** Jakuba Wujka z Wągrowca, **teologa** Zebrania P. Jezusowego”⁹; w pozostałych wydaniach (1575, 1580, 1582, 1584, 1590, 1596, 1605, 1617) zmiana polegała tylko na zastąpieniu polskiej nazwy zakonu – łacińską.

⁶ Zob. A. SITKOWA: *Utwory wierszowane w katolickich zbiorach kazań z przełomu XVI i XVII w.* W: *Dzieło literackie i książka w kulturze. Studia i szkice ofiarowane Profesor Renardzie Ociecek w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej*. Red. naukowa I. OPACKI, przy współudziale B. MAZURKOWEJ. Katowice 2002, s. 393–406.

⁷ Zob. D. KUŹMINA: *Jakub Wujek (1541–1597). Pisarz, tłumacz, misjonarz*. Warszawa 2004, s. 55–63.

⁸ Zob. M. KURAN: *Retoryka jako narzędzie perswazji...*, s. 77.

⁹ Podkreślenia – I.R.

Oznaczenie autorstwa zbioru kazań przez wskazanie stopnia naukowego jezuitę nie było przypadkowe, zwłaszcza że pierwsze wydanie księgi homiletycznej stanowiło replikę na tekst kalwińskiego pisarza. Wystąpienie przeciwko protestanckiemu twórcy kompetentnego duchownego, który posiadał wysokie wykształcenie, z pewnością miało na celu przekonanie słabo edukowanego kleru oraz osób świeckich, że jezuicka postylla, napisana przez doktora teologii, była dziełem doskonalszym, bardziej godnym zainteresowania, a co najistotniejsze – zgodnym z wiarą katolicką wykładem Słowa Bożego. Kolejnym elementem, który na karcie tytułowej *recto* w pewnej mierze również rekomendował odbiorcom postyllę, była formuła potwierdzająca zezwolenie przełożonych zakonu na publikację dzieła. Tego typu adnotacja pełniła funkcję analogiczną do bardziej rozbudowanych aprobacji cenzorskich, będących, według Renardy Ociecek, poświadczeniem ważnym także dla społecznego obiegu druków:

Przyzwolenia cenzorskie powiadały, że dana pozycja wydrukowana została za zgodą odpowiednich władz i legitymuje się określonymi walorami; były więc również aprobacje znakiem ochronnym książki oraz jej swoistym zaleceniem, rekomendowały ją jako tekst, który bez obaw można posiadać i czytać¹⁰.

Wśród ogólnych, bezimiennych i pozbawionych dat, formuł zezwolenia na druk Paulina Buchwald-Pelcowa wskazuje adnotację: „Z dozwoleniem starszych” (nadmieniając ponadto, że homiletyczny zbiór Wujka z 1573 roku należy do najwcześniejszych dzieł zaaprobowanych do druku przez cenzurę prewencyjną)¹¹. Taki zapis zamieszczono w czterech spośród ośmiu staropolskich edycji *Postylli katolickiej mniejszej...* (1590, 1596, 1605, 1617), które wytłoczono w oficynie Andrzeja Piotrkowczyka (ojca). W pozostałych wydaniach homiletycznego zbioru informację o zezwoleniu przełożonych zakonnych na druk tomu zastąpiła adnotacja: „Cum gratia et privilegio S.R.M.”, stosowana w książkach tłoczonych przez impresorów legitymujących się przywilejem królewskim lub biskupim¹².

¹⁰ R. OCIECZEK: *Dawne aprobacje cenzorskie – ich znaczenie dla badań dziejów książki*. W: *Szkice o dawnej książce i literaturze*. Red. R. OCIECZEK. Katowice 1989, s. 101. Zob. również P. BUCHWALD-PELCOWA: *Dzieła drukowane i dzieła pozostające w rękopisach a problem cenzury w literaturze polskiego baroku*. W: *EADEM: Historia literatury i historia książki. Studia nad książką i literaturą od średniowiecza po wiek XVIII*. Kraków 2005, s. 580–581.

¹¹ P. BUCHWALD-PELCOWA: *Dzieła drukowane i dzieła pozostające w rękopisach...*, s. 581.

¹² R. OCIECZEK: *Dawne aprobacje cenzorskie...*, s. 103. Łacińska formuła dotycząca uzyskanych przez drukarza praw na wydawanie dzieła została umieszczona na kartach tytułowych *recto* wszystkich staropolskich edycji postylli Wujka. Zawierała ona informacje ważne nie tylko dla czytelników, lecz także dla całego środowiska impresorów. Przywilej chronił tom przed nielegalnymi przedrukami. Zapewniał właścicielowi oficyny wyłączność praw do tłoczenia książki oraz jej sprzedaży. W przypadku naruszenia

W pierwodruku *Postylli katolickiej...* „większej” zamieszczone zostały również odrębne teksty o charakterze reklamowym. O walorach tego zbioru kazań potencjalnych odbiorców księgi przekonywały między innymi pochwalne rymy oraz list jednego z dygnitarzy kościelnych – arcybiskupa Jakuba Uchańskiego. Usytuowanie w drukach pierwszej ze wskazanych form rekomendacji dzieła, niezwykle popularnej w drugiej połowie XVI stulecia¹³, bywało zróżnicowane. Wierszowane teksty zalecające czytelnikom konkretne utwory zazwyczaj zamieszczano wśród wprowadzających lub zamykających elementów ramy wydawniczej dzieła. Niekiedy zdarzało się jednak, że lokowano je w obu wskazanych miejscach druku, tworząc tym samym z dodatkowych części piśmienniczych i literackich klamrę kompozycyjną publikacji¹⁴.

O rekomendację homiletycznego zbioru Jakuba Wujka zadbał uczeń jezuit, absolwent kolegium pułtuskiego – Stanisław Grochowski¹⁵. Jego wiersze o charakterze zalecającym zamieszczono w dwóch początkowych tomach pierwodruku *Postylli katolickiej...* „większej”. W utworze *Do tego, co czytać będzie* (k. [C₅]r)¹⁶, usytuowanym w obrębie elementów wprowadzających do pierwszej, „ozimej” części homiletycznego zbioru, która składała się z kazań na niedziele i święta od adwentu do święta Trójcy Świętej, Grochowski zwracał uwagę czytelników przede wszystkim na erudycję Jakuba Wujka. Miała ona, w jego przekonaniu, pełne odzwierciedlenie w wyrażającej „święte prawdy” treści wydanej postylli, ugruntowanej nie tylko na wnikliwej znajomości Biblii, lecz także na pilnej lekturze dzieł autorów cieszących się wysokim autorytetem w społeczności Kościoła:

Co w różnych księgach widział nam potrzebniejszego,
Nie leni się tu zebrać do tych ksiąg wszystkiego.
Z jaką pilnością pszczółą miód więc z kwiatów zbiera,

przywileju przez innego wydawcę drukarz miał prawo żądać odszkodowania. Zob. *Encyklopedia wiedzy o książce*. Red. naczelni: A. BIRKENMAJER, B. KOCOWSKI, J. TRZYNADŁOWSKI. Red. główni: A. KAWECKA-GRYCZOWA – Dzieje książki; H. WIĘCKOWSKA – Bibliografia i bibliotekarstwo; S. PAZYRA – Przemysł książkowy. Wrocław 1971, szp. 2027 (hasło: *przywilej*); M. JUDA: *Przywileje drukarskie w Polsce*. Lublin 1992, s. 26. W XVI wieku wysokość kary pieniężnej za nielegalne tłoczenie dzieł wynosiła od dziesięciu do dwudziestu grzywien złota (czyli od około dwóch do około czterech kilogramów tego kruszcu) lub od dwóch do trzech tysięcy złotych węgierskich.

¹³ Zob. A. SITKOWA: *Książki zalecane przez Andrzeja Trzecieckiego*. W: *Zalecenia i przestrogi lekturowe (XVI–XIX wiek)*. Red. M. JARCZYKOWA, A. BAJOR. Katowice 2012, s. 9–10.

¹⁴ Zob. EADEM: *Utwory wierszowane w katolickich zbiorach kazań...*, s. 393.

¹⁵ Zob. J. DĄBKOWSKA: *Wprowadzenie do lektury*. W: S. GROCHOWSKI: *Wirydarz albo kwiatki rymów duchownych o dziecięciu Panu Jezusie*. Wyd. J. DĄBKOWSKA. Warszawa 1997, s. 5.

¹⁶ S. GROCHOWSKI: *Do tego, co czytać będzie*. W: J. WUJEK: *Postilla catholica, to jest Kazania na każdą niedzielę...*, k. [C₅]v.

Napełniając ul swój, że się ledwie zawiera,
 Także on tu nanosił z Pisma i z doktorów,
 Prawdy świętej i przeciw fałszowi odporów.

S. Grochowski: *Do tego, co czytać będzie*, w. 11–16

Dodatkowo autor wiersza zalecającego starał się zachęcić wiernych do korzystania z postylli Jakuba Wujka, zrównując walory zbioru kazań napisanych przez jezuitę, poznawane przez czytelników w trakcie lektury, ze wzbudzającym najwyższy podziw pięknem dzieł greckiego malarza Zeuksisa¹⁷:

Ludzie co napiękniesze przed sobą stawiając,
 Malował, przyjemniejsze członki wybierając.
 I tak na piękne ciała patrząc, by na wzory,
 Uczynił dziwnie obraz wdzięczny, a nad który
 Grecka ziemia nie miała snadź nic piękniejszego,
 Taki był zmysł i dowcip malarza onego.
 Którego w tej Postylli autor naśladował,
 Gdy ją za upominek Polakom gotował.

S. Grochowski: *Do tego, co czytać będzie*, w. 3–10

Reklamowy charakter tekstu, w którym kanonik kaliski z takim zaangażowaniem przekonywał wiernych o wartości Wujkowego dzieła, powołując się między innymi na zgodność homiletycznego zbioru z naukami doktorów Kościoła, ponownie doceniono jedenaście lat później. Wiersz zamieszczono bowiem w drugiej, notabene, ostatniej w dobie staropolskiej, edycji *Postylli katolickiej...* „większej”. To wydanie również stanowiło replikę katolickiego duchowieństwa na zbiór kazań jednego z protestanckich pisarzy, tym razem – Grzegorza z Żarnowca¹⁸.

O walorach postylli Jakuba Wujka i pożytkach płynących z lektury tego dzieła kanonik kaliski przekonywał także współwyznawców w utworze opatrzonym rozbudowaną formułą tytułową: *Czytelnikowi miłemu Stanisław Grochowski łaski Bożej, a przy niej wszystkiego dobra życzy*¹⁹. Wiersz ten został zamieszczony na ostatnich kartach drugiej, „letniej”, części pierwodruku *Postylli katolickiej...* „większej”. W obszernym wywodzie duchownego, liczącym ponad sto trzydzieści wersów, myśl przewodnią stanowi przekonanie, że w świecie, w którym cnota i pobożność przestały mieć znaczenie, a kacerze, czyli „fałszywi prorocy”, zwodzą ludzi kłamliwymi naukami, jedyną ostoją i ratunkiem duszy jest

¹⁷ G. RACHET: *Słownik cywilizacji greckiej*. Przeł. E. PAPUCI-WŁADYKA. Katowice 2006, s. 416 (hasło: Zeuxsis).

¹⁸ Zob. W. PAZERA: *Kaznodziejstwo w Polsce...*, s. 140.

¹⁹ S. GROCHOWSKI: *Czytelnikowi miłemu... łaski Bożej, a przy niej wszystkiego dobra życzy*. W: J. WUJEK: *Postilla catholica, to jest Kazania na każdą niedzielę...*, k. Cccc₂r–Cccc₃v.

homiletyczna księga Jakuba Wujka. Zalecając czytelnikom lekturę owej postylli, Stanisław Grochowski podkreślił, że w tym jednym dziele niemalym trudem z wielu źródeł zgromadzona została wiedza mająca wartość wprost nieoszacowaną, ponieważ zaspokaja ona wszelkie potrzeby człowieka w dążeniu do zbawienia. Ze względu na wskazane aspekty homiletycznego zbioru skierował do odbiorców prośbę o modlitwy w intencji autora, akcentując tym samym mądrość jezuity oraz rangę jego pisarskiego trudu:

Przy tym Pana Boga proś za kapłana tego,
Który ojczyźnie życzył skarbu tak wielkiego,
By to przez jego pracą w jednych księgach miała,
Czego by do zbawienia dziś potrzebowała.
K temu by już nie byli hardzi kacerzowie,
Bo i chłopiec tu z tych ksiąg fałsz i błąd ich powie.
S. Grochowski: *Czytelnikowi miłemu...*, k. Cccc₃v

Następnej, trzeciej części *Postylli katolickiej*... „większej”, która zawiera kazania na święta maryjne oraz uroczystości obchodzone ku czci świętych Pańskich, rekomendacji udzielił arcybiskup Jakub Uchański²⁰. W łacińskim liście metropolita gnieźnieński zawarł liczne słowa uznania dla wielorakich wartości pisarstwa Jakuba Wujka. Wyraził też przekonanie, że w przejrzystości skomponowanym dziele wierni odnajdą jasno i klarownie ujęte swoiste kompendium wiedzy teologicznej:

Pomijając już bowiem wiele innych rzeczy, przez wzgląd na które owo dzieło WM można by wychwalać jako nader pomocne, z wdziękiem napisane oraz nadzwyczaj potrzebne w tych naszych czasach, to mnie w nim, zaiste, raduje, iż wyraźnie wypełnione zostało olbrzymią rozmaitością najważniejszych zagadnień, które obejmuje jakby istotę religii chrześcijańskiej, a przy tym snadnie jest uporządkowane – tak że to, co u mnie dawniej podobne witkom miotelnym luźno rozproszone stało, odnajduję przez WM w zbiór wysmienity obrócone oraz jakoby w pęczek jakiś spędzone i związane.

Jakub Uchański... do Jakuba Wujka Wągrowczyka, k. [A₄]r

²⁰ *Jacobus Uchanski Dei gratia Gnesnensis Archiepiscopus etc. etc. Iacobo Vuieco Vangrovecensi*. W: J. WUJEK: *Postylle katolickiej część trzecia, w której się zamykają kazania na święta Panny Maryjej, apostołów, męczenników i innych świętych, których święta Kościół zwykł obchodzić przez cały rok. Przydane są i żywoty niektórych z pewnych historyj zebrane, przydana jest i Pasja, to jest historyja męki Pana Zbawiciela naszego*. Kraków 1575, k. [A₄]. Przekład listu – Kacper Kardas. Ten epistolarny tekst zamieszczono również w drugim wydaniu *Postylli katolickiej*... „większej” (1584), które ukazało się drukiem, jak informuje łaciński zapis w tomie, za zgodą arcybiskupa Stanisława Karnkowskiego.

W *Postylli katolickiej*... „większej”, pomyślanej jako replika na tekst protestanckiego postyllografa, Jakub Wujek dał się poznać czytelnikom przede wszystkim jako wytrawny znawca pism myślicieli cieszących się wysokim autorytetem w katolickiej społeczności. Liczne nawiązania do rozważań ojców i doktorów Kościoła występujące już w przedmowie oraz liście dedykacyjnym do królowej Anny Jagiellonki sprawiły, że wbrew zapewnieniom, jakie jezuicki autor zawarł w drugiej części tytułu postylli, księga ta ze względu na dogmatyczno-polemiczny charakter była w pełni zrozumiała tylko dla duchownych o gruntownym wykształceniu teologicznym. Opracowany przez jezuitę wykład Pisma Świętego nie był zatem dostosowany do możliwości i potrzeb tej części środowiska katolickiego (w tym również przedstawiceli mniej wykształconego kleru), która wcześniej zainteresowała się postyllą Mikołaja Reja. W obawie, aby dzieło kalwińskiego pisarza ponownie nie przyciągnęło uwagi wiernych, dwaj zwierzchnicy kościelni – prymas Jakub Uchański oraz biskup Piotr Myszkowski, zachęcali Wujka do opracowania „skróconej wersji” homiletycznej księgi. Efektem podjętych przez niego prac stała się *Postylla katolicka mniejsza*..., nazwana tak dla odróżnienia jej od poprzedniej, monumentalnej wersji dzieła.

Nowy zbiór homiletyczny po raz pierwszy ukazał się drukiem w latach 1579–1580 w poznańskiej oficynie Jana Wolraba. O jego popularności może świadczyć aż pięć wznowień do 1801 roku. Zachęty do lektury (a tym samym do nabycia) pierwodruku *Postylli katolickiej mniejszej*... były konieczne, ponieważ część czytelników dysponujących zbiorem kazań z lat 1573–1575 mogła błędnie utożsamiać owe dzieła z nową edycją ze względu na podobieństwo formuł tytułowych obu druków. O rozwianie tego rodzaju wątpliwości zadbał sam autor. W epistolarnym przypisaniu adresowanym do biskupa Łukasza Kościeleckiego²¹ zarekomendował swoją kolejną pracę homiletyczną, akcentując własny trud pisarski, poświęcenie dla społeczności Kościoła, a nade wszystko pożytki, spełnione potrzeby i wygodę czytelników:

Acz mi daleko łacniej było z wielkiej Postylle uczynić kompendium abo Postyllę małą, opuściwszy nieco i skróciwszy wedle potrzeby. Wszakże, aby tym większy pożytek rósł Kościołowi, wołałem z większą pracą prawie nową Postyllę uczynić, barzo mało biorąc z Postylle onej wielkiej, ale abo zgoła inszą materiją wnosząc, abo ją już inaczej traktując aniżeli w wielkiej. A to nawięcej dlatego, aby ci, co już mają Postyllę

²¹ J. WUJEK: *Wysoce Wielebnemu w P[anu] Chrystusie Ojcu i Panu, P[anu] Łukaszowi Kościeleckiemu, z łaski Bożej biskupowi poznańskiemu, Panu i Patronowi swemu M[iło]ściwemu, łaskiej i pokoju od Pana naszego Jezusa Chrystusa*. W: IDEM: *Postylle mniejszej część pierwsza ozima, to jest Krótkie kazania abo wykłady świętych Ewangeliję na każdą niedzielę i na każde święto od adwentu aż do Przenajświętszej Trójce wedle nauki samej prawdziwej Kościoła ś. powszechnego dla ubogich kapłanów i gospodarzów i pospolitego człowieka, teraz znowu z pilnością napisana*. Posnaniae 1579, k. 2r–[7]r.

wielką i tej małej wedle potrzeby używać mogli; i ci, co będą mieć małą, do większej się w inszych materyjach uciekali [...]. Przetoż ani ta mała postylla onej wielkiej najmniej zawadzi, ani ona wielka dla tej małej ma być mniej ważona.

J. Wujek: *Wysoce Wielebnemu... Łukaszowi Kościeleckiemu...*, k. 3r–4r

Kierując list dedykacyjny do ówczesnego biskupa poznańskiego, który wspierał działalność jezuitów na ziemi wielkopolskiej, Jakub Wujek zaakcentował też przy okazji wkład tego zakonu w rozwój piśmiennictwa religijnego. Tym samym polecał uwadze i dostojnika kościelnego, i szerszego kręgu odbiorców (z racji otwartego charakteru epistolarnej wypowiedzi opublikowanej wraz z całym tomem) dzieła autorów należących do Towarzystwa Jezusowego. Rekomendacją objął również anonsovane w liście *Żywoty świętych* swojego konfratra – Piotra Skargi:

Te żem na dni świętych w tej małej Postylli z historyjej żywotów ich barzo mało abo nie przywodził; częścią, iż mi krótkość nie dopuściła, częścią i dlatego, iż księgi żywotów świętych, po polsku od jednego z naszych z pilnością zebrane i spisane z historyj doświadczonych, w krótkim czasie na światło wyńść mają, których z wielkim pożytkiem duchownym będą mogli tak kapłani abo kaznodzieje, jako inszy pospolici użyć.

J. Wujek: *Wysoce Wielebnemu... Łukaszowi Kościeleckiemu...*, k. [5]v–[6]r

Księga hagiograficzna Piotra Skargi, zapowiadana przez Wujka w liście datowanym 15 lutego 1579 roku, ukazała się drukiem po kilku miesiącach. Wkrótce stała się, jak stwierdza Janusz Tazbir, „ulubioną lekturą kobiet, od królowych poczynając, a na szlachciankach i mieszczkach kończąc”²². Zapowiedź wydawniczą w epistolarnym przypisaniu wągrowieckiego zakonnika, nieznaną dotychczasowym badaczom recepcji *Żywotów świętych* Piotra Skargi, można uznać za najstarszą formę reklamy tego staropolskiego bestsellera²³.

Popularne w dobie staropolskiej dzieła homiletyczne Jakuba Wujka powróciły do łask wydawców, drukarzy i czytelników dopiero w XIX stuleciu. O ich ponownym wprowadzeniu w obieg czytelniczy zadecydowało dążenie mniej licznego niż kiedyś polskiego duchowieństwa do zainteresowania wiernych

²² J. TAZBIR: *Piotr Skarga*. W: *Życiorysy historyczne, literackie i legendarne*. Red. Z. STEFANOWSKA, J. TAZBIR. Seria 1. Warszawa 1980, s. 93.

²³ Por. J. STARNAWSKI: *Piotr Skarga w legendzie wieków*. W: IDEM: *Pisarze jezuicki w Polsce (wiek XVI–XIX). Studia i materiały*. Kraków 2007, s. 93–135; A. SITKOWA: „Jakiego skarbu my Polacy nigdyśmy przedtym nie mieli”. Ślady lektury „*Żywotów świętych*” Piotra Skargi w katolickich drukach z końca XVI wieku. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 2013, z. 3: *Piotr Skarga – w czterechsetlecie śmierci*, s. 285–295.

religijną lekturą, a także do odciągnięcia ich uwagi od dostępnych na rynku gorszących i bezbożnych książek, w których upatrywali źródła postępującego zepsucia moralnego. W przedmowie, jaką wydawca opatrzył pierwszą w XIX stuleciu reedycję *Postylli katolickiej mniejszej*...²⁴, czytamy bowiem:

Był ten zwyczaj u bogobojnych naszych przodków, że przestrzegając przykazania kościelnego co do obchodzenia dni niedzielnych i świętych, oprócz uczęszczania w nie na nabożeństwo i słuchanie Słowa Bożego, zatrudniali się także czytaniem po domach swoich ksiąg religijnych. Do książek takowych należały szczególnie *Żywoty świętych Pańskich*, wydane przez wielce Kościołowi naszemu zasłużonego k[s]. **Piotra Skargę**, kapłana Zgromadzenia Jezusowego, i tak zwane **postylle, większa i mniejsza**, czyli tłumaczenie Ewangelii niedzielnych i świętych przez równie zasłużonego k[s]. Jakuba Wujka z Wągrowca, kapłana tegoż zgromadzenia [...]. Równie ten, jak i inne pobożne tego rodzaju zwyczaje [...] zdają się upadać coraz bardziej [...]. Jako zaś dziś więcej niż kiedykolwiek przywrócenie tego zwyczaju, zwłaszcza przez wzgląd na małą bardzo liczbę duchowieństwa, staje się potrzebą [...]; tak też ono jedynie zdolne jest położyć tamę skwapliwości do książek bezbożnych i gorszących, jakimi aż wierni Chrystusowi za dni naszych bywają narzuceni. [...] Tym ożywiony duchem, zamierzyłem sobie jedną z takowych książek drukiem upowszechnić i ułatwić, ile możliwości, nabycie jej wiernym Chrystusowym, którzy by posiadać ją sobie życzyli, a za najstosowniejszą dla czasu i okoliczności naszych poczytałem tak zwaną *Postyllę mniejszą* ks. Jakuba Wujka [...].

A.J.: *Przedmowa wydawcy*, s. III–V

O rekomendowanie ówczesnym czytelnikom przedruku zbiorów kazań Wujka (jednego wznowienia *Postylli katolickiej*... „większej” oraz trzech reedycji jej „skróconej” wersji) zadbali niektórzy wydawcy – Władysław Jaworski oraz cytowany uprzednio, nieznan autor słowa wstępnego. W swoich przedmowach akcentowali przede wszystkim walory językowe oraz religijne aspekty i wartości owych tekstów. Zachęcali czytelników złąknionych Słowa Bożego do zapoznania się z dziełami jezuickiego kaznodziei, będącymi „wzorem czystości języka, a skarbem nieoszacowanym myśli pięknych”²⁵.

²⁴ A.J.: *Przedmowa wydawcy*. W: J. WUJEK: *Postylla katolicka mniejsza, to jest Krótkie kazania czyli wykłady ś.s. Ewangelij na niedzielę i święta całego roku*. Napisana w roku 1579..., a teraz na nowo według wydania krakowskiego z 1617 roku przedrukowana. Cz. 1. Wrocław 1843, s. III–IX.

²⁵ W. JAWORSKI: *Przedmowa do niniejszego wydania*. W: J. WUJEK: *Postilla catholica, to jest Kazania na Ewangelije niedzielne i odświeżne przez cały rok według wykładu samego prawdziwego Kościoła świętego, powszechnego, teraz znowu przejrzana i poprawiona*. Przydane są niektóre

Czy do niezwyklej popularności Wujkowych postylli w dobie staropolskiej przyczyniły się zachęty reklamowe zgrabnie wkomponowane w obręb poszczególnych elementów ramy wydawniczej tychże ksiąg? Odegrały one, niewątpliwie, istotną rolę w promocji dzieł jezuickiego autora. Jednak najlepszą rekomendacją był sam fakt wznawiania jego zbioru kazań po ponad dwóch stuleciach. Nie bez powodu biskup Ignacy Hołowiński wydał następującą opinię o *Postylli katolickiej mniejszej*...

Jest to arcydzieło w swoim rodzaju i stanowi najpiękniejszy pomnik Wujka; trudno pod względem wzorowych homilij znaleźć coś lepszego nie tylko w polskim języku i w owym czasie, ale w całej Europie i dziś²⁶.

Bibliografia podmiotowa

WUJEK J.: *Postilla catholica, to jest Kazania na każdą niedzielę i na każde święto przez cały rok według wykładu samego prawdziwego Kościoła świętego, powszechnego, dla pospolitego człowieka, teraz nowo a prosto językiem polskim napisana*. Kraków 1573.

– WUJEK J.: *Wysoce Wielebnemu w Panie Chrystusie Ojcu i Panu, Panu Adamowi Konarskiemu z Kobylina, z łaski Bożej biskupowi poznańskiemu etc., Panu i Patronowi swemu Miłościwemu*

– GROCHOWSKI S.: *Czytelnikowi miłemu... łaski Bożej, a przy niej wszystkiego dobra życzy*

– GROCHOWSKI S.: *Do tego, co czytać będzie*

WUJEK J.: *Postylle katolickiej część trzecia, w której się zamykają kazania na święta Panny Maryjej, apostołów, męczenników i innych świętych, których święta Kościół zwykł obchodzić przez cały rok. Przydane są i żywoty niektórych z pewnych historyj zebrane, przydana jest i Pasja, to jest historyja męki Pana Zbawiciela naszego*. Kraków 1575.

– *Jacobus Uchanski Dei gratia Gnesnensis Archiepiscopus etc. etc. Iacobo Vuieco Vangrovecensi*

WUJEK J.: *Postylle mniejszej część pierwsza ozima, to jest Krótkie kazania abo wykłady świętych Ewangelij na każdą niedzielę i na każde święto od adwentu aż do Przenajświętszej Trójce wedle nauki samej prawdziwej Kościoła ś. powszechnego dla ubogich kapłanów i gospodarzów i pospolitego człowieka, teraz znowu z pilnością napisana*. Posnaniae 1579.

– WUJEK J.: *Wysoce Wielebnemu w P[anu] Chrystusie Ojcu i Panu, P[anu] Łukaszowi Kościeleckiemu, z łaski Bożej biskupowi poznańskiemu, Panu i Patronowi swemu M[iło]ściwemu, łaskiej i pokoju od Pana naszego Jezusa Chrystusa*

nowe kazania i obrona tej Postylle naprzeciw sprośnym wykrętom i potwarzom Postylle kacerskiej i registr dwójaki. [T. 1. Cz. 1. Wyd. W. JAWORSKI]. Kraków 1868–1870, s. 31.

²⁶ I. HOŁOWIŃSKI: *Homiletyka*. Przez... arcybiskupa mohilewskiego, metropolitę wszystkich rzymsko-katolickich kościołów w Rosji, rektora i profesora rzymsko-katolickiej duchownej akademii w Petersburgu ułożona i alumnom tejże akademii wykładana w 1855 r. Kraków 1859, s. 406.

Bibliografia przedmiotowa

- A.J.: *Przedmowa wydawcy*. W: J. WUJEK: *Postylla katolicka mniejsza, to jest Krótkie kazania czyli wykłady ś.s. Ewangelij na niedzielę i święta całego roku*. Napisana w roku 1579..., a teraz na nowo według wydania krakowskiego z 1617 roku przedrukowana. Cz. 1. Wrocław 1843.
- BUCHWALD-PELCOWA P.: *Dzieła drukowane i dzieła pozostające w rękopisach a problem cenzury w literaturze polskiego baroku*. W: EADEM: *Historia literatury i historia książki. Studia nad książką i literaturą od średniowiecza po wiek XVIII*. Kraków 2005.
- DĄBKOWSKA J.: *Wprowadzenie do lektury*. W: S. GROCHOWSKI: *Wirydarz abo kwiatki rymów duchownych o dziecięciu Panu Jezusie*. Wyd. J. DĄBKOWSKA. Warszawa 1997.
- HOŁOWIŃSKI I.: *Homiletyka*. Przez... arcybiskupa mohilewskiego, metropolitę wszystkich rzymsko-katolickich kościołów w Rosji, rektora i profesora rzymsko-katolickiej duchownej akademii w Petersburgu ułożona i alumnom tejże akademii wykładana w 1855 r. Kraków 1859.
- JAWORSKI W.: *Przedmowa do niniejszego wydania*. W: J. WUJEK: *Postilla catholica, to jest Kazania na Ewangelije niedzielne i odświętne przez cały rok według wykładu samego prawdziwego Kościoła świętego, powszechnego, teraz znowu przejrzana i poprawiona*. Przydane są niektóre nowe kazania i obrona tej Postylle naprzeciw sprośnym wykrętom i potwarzom Postylle kacerskiej i registr dwójaki. [T. 1. Cz. 1. Wyd. W. JAWORSKI]. Kraków 1868–1870.
- JUDA M.: *Przywileje drukarskie w Polsce*. Lublin 1992.
- KURAN M.: *Retoryka jako narzędzie perswazji w postyllografii polskiej XVI wieku (na przykładzie „Postylli katolickiej” Jakuba Wujka)*. Łódź 2007.
- KUŹMINA D.: *Jakub Wujek (1541–1597). Pisarz, tłumacz, misjonarz*. Warszawa 2004.
- OCIECZEK R.: *Dawne aprobacje cenzorskie – ich znaczenie dla badań dziejów książki*. W: *Szkice o dawnej książce i literaturze*. Red. R. OCIECZEK. Katowice 1989.
- PAZERA W.: *Kaznodziejstwo w Polsce od początku do końca epoki baroku*. Częstochowa 1999.
- REJ M.: *Świętych słów a spraw Pańskich, które tu sprawował Pan a Zbawiciel nasz na tym świecie jako prawy Bóg, będąc w człowieczeństwie swoim, Kronika albo Postylla polskim językiem a prostym wykładem, też dla prostaków, krótko uczyniona*. Kraków 1557.
- SITKOWA A.: „Jakiego skarbu my Polacy nigdyśmy przedtym nie mieli”. Ślady lektury „Żywotów świętych” Piotra Skargi w katolickich drukach z końca XVI wieku. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 2013, z. 3: Piotr Skarga – w czterechsetlecie śmierci.
- SITKOWA A.: *Książki zalecane przez Andrzeja Trzecieckiego*. W: *Zalecenia i przestrogi lekturowe (XVI–XIX wiek)*. Red. M. JARCZYKOWA, A. BAJOR. Katowice 2012.
- SITKOWA A.: *Utwory wierszowane w katolickich zbiorach kazań z przełomu XVI i XVII w.* W: *Dzieło literackie i książka w kulturze. Studia i szkice ofiarowane Profesor Renardzie Ociecek w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej*. Red. naukowa I. OPACKI, przy współudziale B. MAZURKOWEJ. Katowice 2002.
- STARNAWSKI J.: *Piotr Skarga w legendzie wieków*. W: IDEM: *Pisarze jezuicki w Polsce (wiek XVI–XIX)*. Studia i materiały. Kraków 2007.
- TAZBIR J.: *Piotr Skarga*. W: *Życiorysy historyczne, literackie i legendarne*. Red. Z. STEFANOWSKA, J. TAZBIR. Seria 1. Warszawa 1980.

Iwona Rak

On Recommendatory Aspects of Peritextual Elements in Old-Polish Editions of Two Postils by Jakub Wujek

Summary

The article's subject are enticements to reading, which were included into old editions of sermons by Jakub Wujek, directed to prospective reading audience by the author himself as well as by other persons who determined the final shape of the editions in question. What is the central point of interest in the article is the communicative potential of the peritextual messages that co-created editorial framework of the said homiletic volumes as well as facilitated the introduction of works authored by the Jesuit preacher into readership. The analysis encompasses chosen elements of external delimitation that were used in case of eight Old-Polish editions, such as: titular formulas, censorship approvals, dedicatory letters, prefaces, and poems recommending the work. Special attention is devoted to strategies of winning the audience's benevolence for postils of the Jesuit writer. Final remarks regarding the 19th-century methods of advertising reeditions of the 16th-century author's sermons, complement the study.

Iwona Rak

Sur les aspects prescriptifs des éléments paratextuels dans les anciennes éditions polonaises de deux *postillae* de Jakub Wujek

Résumé

L'objet de l'article est l'analyse des textes situés dans les anciennes éditions des sermons de Jakub Wujek qui avaient pour objectif d'inciter à la lecture de ces ouvrages et étaient adressés aux futurs récepteurs par l'auteur lui-même ou par d'autres personnes ayant une influence sur la forme définitive de ces éditions. L'attention a été concentrée sur le potentiel communicatif des textes littéraires supplémentaires constituant le cadre éditorial des livres homilétiques et envisageant de mettre en circulation les textes du prédicateur jésuite. On a soumis à l'analyse des éléments choisis de la délimitation extérieure des sermons de Jakub Wujek présents dans les huit anciennes éditions polonaises tels que titres, approbations de censeurs, lettres dédicatoires, préfaces et vers recommandant l'ouvrage. Une attention particulière a été concentrée sur les stratégies de gagner la faveur des récepteurs envers les *postillae* de l'écrivain jésuite. Les remarques sur les méthodes de propager au XIXe siècle les rééditions des sermons de Jakub Wujek, publiées justement à cette époque-là, complètent les réflexions engagées dans l'article.